

Itineraris processionals per la Ciutat de Mallorca tardomedieval: les processons per diverses necessitats

GABRIEL SEGUÍ I TROBAT

Una de les pràctiques litúrgiques i de pietat més rellevants de l'Edat Mitjana són les processons, que mobilitzaven una part significativa de la ciutadania en ocasió d'una festa litúrgica, com el Corpus, o bé d'alguna necessitat pública particular, com és el cas de les processons que hem extret de la consuetada de sagristia de la Seu de Mallorca. La consuetada de sagristia de la Seu de Mallorca fou redactada pel domer Mn. Joan Font, àlies *Roig*, el 1511, sobre la base de la documentació sobre les cerimònies catedralícies recopilada per Mn. Eloi Garriga, antic custos de la sagristia; aquest còdex, de devers 162 ff., es conserva a l'Arxiu Capitular de Mallorca (ACL, ms. 3.400). Les consuetes són els llibres litúrgics que contenen els costums propis d'una església, per tal d'organitzar-hi el culte diví. La consuetada de sagristia és la principal de totes, perquè és des de la sagristia que es coordina tota la celebració.

Es tracta d'un document de gran importància, no solament per al coneixement de la litúrgia pretridentina de la Seu, sinó també per a l'etnologia, la història de l'art, la filologia, etc., i naturalment, per a la toponímia i la topografia de la Ciutat de Mallorca, com veurem.

Val a dir que, aquest treball nostre, és com la comprovació pràctica de l'utilíssim i extens estudi dels Drs. Maria Barceló Crespi i Guillem Rosselló Bordoy,¹ que és un punt d'arribada i l'articulació d'una munió d'investigacions fins ara esparses, endemés d'esser el resultat d'una ingent i acurada capbussada en els arxius per part dels autors. En efecte, en la transcripció d'aquests fragments de la consuetada de 1511, hi trobareu a raig seguit molts dels llocs inventariats i estudiats en l'esmentat llibre i per això hi remetem.

Les processons per diverses necessitats descrites a la consuetada de la sagristia de la Seu són tres:

- a) La processó al camp, que consisteix a fer la volta a la ciutat;
- b) La processó al monestir de Nostra Dona de Jesús;

---

¹ Maria BARCELÓ CRESPI; Guillem ROSSELLÓ BORDOY: *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, 2006.

N'és un bon complement el llibre encara més recent de Gaspar VALERO I MARTÍ: *Els noms de fora porta de la Ciutat de Mallorca. Toponímia documentada del terme de Palma (1230-1901)*, Palma, 2008.

c) La processó a la Mare de Déu del Socós.

Aquestes processons tenen un cert caràcter penitencial, perquè són uns autèntics pelegrinatges, encara que col·lectius; és a dir, s'hi demana, explícitament o implícita, el perdó dels pecats que han causat la desgràcia de la ciutat en forma de sequera especialment (nn. 1, 5, 7), però també per epidèmies, atacs enemics (n. 8) o per demanar blat (n. 11). Fixau-vos com es prescriuen nombroses nombroses vegades que els assistents han d'estar agenollats. A la mentalitat medieval, seguint en això concepcions pròpies de l'Antic Testament, hi ha una relació entre la climatologia i la fecunditat del camp o altres infortunis, i el comportament social. I a sota, tenim una imatge de Déu venjador poc conforme amb la concepció de Déu del Nou Testament. Els sermons que es feien a les aturades segurament devien invitar a la penitència i a la conversió, fustigant certs comportaments morals de la població, per tal d'atreure altra vegada el favor diví sobre ella.

Les processons s'ordenen amb un gran aparat de participants, amb tota solemnitat: hi compareixen els canonges (per exemple, portant el llit de santa Praxedis, cosa extraordinària), els famosos dotze preveres concelebrants a les grans solemnitats de la catedral, endemés dels altres ministres; per suposat, hom compta amb un gran concurs de gent que acompanya la desfílada del cos sant. Vegeu també com hi assisteixen les cinc parròquies ciutadanes amb llurs creus processionals. Hi ha una mobilització en tota regla de la Cristiandat. En canvi, no consta que hi assistissin corporativament els gremis (o oficis, com solia dir-se).

L'itinerari de les processons recorre el nucli de la ciutat antiga i té com a terme els centres religiosos de més freqüència popular de la Palma medieval. Endemés, està brufat d'estacions, o aturades, a creus o esglésies; la topografia urbana esdevé una geografia sagrada. Notau que el terme "estacions", del llatí *statio*, és un concepte litúrgic; en aquest sentit, aquestes estacions són fetes amb un ritual ben fixat:

- Invocació al sant titular de l'església on es fa l'estació;
- Oració per la necessitat concreta o a la Mare de Déu;
- Cant.

És ben típica de l'Edat Mitjana la concatenació d'oracions als sants per aconseguir amb més facilitat la gràcia demanada:² hom creia ben clarament en l'eficàcia de la pregària. Notau igualment les constants invocacions a la Mare de Déu, en forma de cants i oracions, perquè és la principal intercessora entre els sants. Un altre exemple d'aquesta ferma convicció en el poder dels sants és la rúbrica que diu que, quan es fa la processó per demanar pluja, s'han d'aportar ornaments vells per al qui la presideix i els seus ministres, per si comença a ploure (n. 9). És clar que això es degué esdevenir més d'una vegada i reforçà la seguretat en l'eficàcia de la processó.

² Gabriel SEGUÍ I TROBAT: *El devocionari medieval del fons Gabriel Llabrés. Ms. Ll. 27 de l'Arxiu Municipal de Palma*, Palma, 2008, 41-44.

Per altra banda, encara que les processons es podien fer amb diverses relíquies de les que es estotjades a la Seu (n. 9), es fan principalment amb el cos de santa Praxedis, conservat a la capella de santa Anna del palau de l'Almudaina. Segons la tradició, fou duit de França pel rei Jaume III i ja tenia ofici propi al Breviari mallorquí incunable de Bartomeu Caldentey (1488). Cal parar, doncs, atenció a la importància de les relíquies dels sants medievals, vertaders talismans de protecció contra qualsevol casta de desgràcia. Les relíquies suscitaven onades d'entusiasme piadós entre el poble, que arribava a extrems increïbles per a nosaltres: robatoris, avalots, etc. De vegades, les relíquies eren un botí de guerra. El seu poder taumatúrgic estava fora de dubte i per això hom acumulava relíquies insòlites; l'inventari de la capella de la Seu, que està contingut a la consuetada mateixa, n'és un testimoni.³

Finalment, la consuetada ens brinda una topografia ciutadana amb noms propis d'activitats (la Bosseria, l'Argenteria...), sants (sant Miquel, sant Feliu...), establiments, (la volta on venen el pa...), de persones (el cantó de Mn. Salvador Sureda...) o altres indicacions topogràfiques (la porta de l'estable del castell; el cantó del Call; la casa del degà, l'abeurador...): l'itinerari processional es feia per una ciutat "familiar", prou coneguda dels qui tenien cura de la seva organització; i, sobretot, bona part d'aquests noms encara perduren.

Transcripció

<p style="text-align: center;">Sigles MM Missal mallorquí de 1506⁴ prob. probablement</p>

/f. 114v/

1

**REGLAS PER A PROCESSIONS EXTREORDINÀRIES
 QUANT PER ALGUNA NECESSITAT SE TÉ A TRAURE
 LO COS DE SANCTA PRAXEDIS FORA DE LA CIUTAT.
 E PRIMA REGLA PER ANAR AL CAMP**

1. Quant se ferà alguna processó per alguna necessitat, especialment per ayguo, en què hagen a treura lo cors de sancta Praxedis fora la Ciutat, primerament, de bon matí, lo ragent de la sacristia és tingut a tremetre al castell⁵ un paulló, ab tantes astes quantes los jurats li tremetran a demenar, e lo bastiment per portar lo dit cos de sancta Praxedis, ab dos sinyells de cede per liguar la caxa hon està lo dit cos. E de bon matí,

³ Sobre les relíquies de la Seu, vegeu J. MIRALLES SBERT: *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*, Palma, 1961.

⁴ Edició: G. SEGUÍ TROBAT: *El missal mallorquí de 1506. Estudi i edició segons l'exemplar de la Biblioteca Bartomeu March*, Palma, 2003.

⁵ *El castell*: el palau de l'Almudaina.

tocharan e les perròiques seran a la Seu quant se diran les horas.⁶ E a la sacrastia, aperelleran los vestiments verts e lo lanter apoterà al cor XII bordons d'argent, sens capes, quant diran les horas. E quatre canonges, qui apoteran lo dit cos de sancta Praxedis, se vestiran a la sacrastia sols ab camis nets ab paraments, y collars y stolas⁷ entrecruades. E quant les horas seran dites, la processó axirà de la Seu per lo portal de Mar. E en l'església, resteran alguns preueras per a fer lo offici, specialment dels entichs. E axint la processó de la Seu, tireran primerament los gualfanons⁸ migans e après les creus per lur orde, e tireran sens aturar-se /f. 115r/ fins a la cantonade de la plasse deuant lo castell, deuant la porta de l'estable del castell; e aquí s'atureran.

2. E la processó seguirà per son orde ut moris est, e los qui apoteran los bordons aniran sens capes, sols ab sobrepallisos⁹ y almuses.¹⁰ E axint la dite processó, hauran comensat entonar les letanies al cor, axí com s'acustume fer als dies de las rogacions,¹¹ e los quatre canonges qui seran vestits per portar lo dit cos de sancta Praxedis, aniran deuant aquell qui ferà la processó. E quant lo qui haurà a fer la dite processó serà deuant lo portal del castell, entreran dins lo castell, ab sos ministres, y los dits quatre canonges, ab los XII preueras ab los bordons, e la processó restarà a la plasse ab l'orde que seran axits. E quant seran dins l'església del castell, ha hon lo cos serà possat ab son bastiment, los dits quatre canonges, sens nigú dir res, pendran lo cos. E lo paualló sterà aperellat a la porta de l'església, fora l'església; e quant los qui hauran aportar lo paualló seran en orde, los preueras, ab los bordons, trahent lo cos de l'església, diran, cantant lo responsori: *Regnum mundi* etc.¹² E quant los cos de sancta Praxedis serà deuant lo paualló, tireran a la processó. E quant lo dit cos serà fora lo castell, los XII preueras, ajenollats, diran alta voce per tres veguades: *Sancta Praxedis, ora* etc.,¹³ e tot lo poble, ajenollat.

3. E en après torneran rependre les letanies allí hon se n'eran lexats quan se n'entraren dins lo castell. E en après les creus tiren per deuant la casa del deguà e per la volta de mossèn Eulessa <†>, e van per lo cantó de mossèn Saluador Surede e prenen per la volta del cantó del Cayll, e prenen dret per lo carrer de l'església de Monte-syon. E deuant la dite església, faran una stació, sagons ya és continuat en lo libre dels primatxers. E feta dite stació, tireran dret fins al portal del Camp. E quant les creus axiran fora la ciutat, pendran lo camí de mà esquerra al peu de la creu. E quant lo cos serà junt al peu de la creu, ajenollats, feran aquí una stació, ço és: *Domine rex* etc.¹⁴, vers e oració. E après tireran dret a l'altre creu de pedra sagüent, e a la creu feran altre stació, dient: *Te ergo quesumus* etc.; vers: *Adoramus te, Christe* etc; oració: *Respice, quesumus Domine* etc. E en après tireran a

⁶ *Les hores*: el rés de l'ofici diví o pregària litúrgica a determinades hores del dia.

⁷ **add.** <sens maniples, com appar en la consueta vella en cartes 43 y després en cartes 56>.

⁸ *Gualfanons*: estandards.

⁹ *Sobrepellis*: vestit litúrgic en forma de túnica fins devers els genolls, amb mànigues curtes i amples, que es posa sobre la sotana.

¹⁰ *Almussa*: caputxa que cobreix el cap i que s'entén fins als braços.

¹¹ *Rogacions*: tres dies litúrgics de pregària que consistien, sobretot, en missa i processó general [MM 1031-1039].

¹² *Regnum mundi et omne sæculum contempsi propter amorem Domini mei Iesu Christi.*

¹³ *Sancta Praxedis, ora pro nobis.*

¹⁴ *Domine rex infernum...*

la volta del payró;¹⁵ e quant seran al payró, s'assenterà la processó e la gent, e acustume's de fer-hi sermó. E quant lo sermó serà acabat, diran la *Salve regina*, vers e oració de Nostra Dona.

4. E en après entreran per lo portal de sant /f. 115v/ Anthoni e tireran dret per deuant la casa de misser Jaume Muntenyans e per la Bosseria; en après pendran per l'Argentoria, e quant esteran deuora la porta de sancta Eulària, pendran per la volta hon venen lo pa e après tireran la volta de Cort. E quant seran a Cort, feran aquí, deuant sant Andreu,¹⁶ una stació, ço és *Domine rex*, vers e oració *pro pluia*.¹⁷ E en après tirerà al castell e la processó resterà fora lo castell. E lo preuera qui ferà la processó, ab sos ministres e los qui aporteran los bordons, ab lo cos de sancta Praxedis, entreran dins l'església del castell e posseran lo cos de sancta Praxedis, e diran una antífona de sancta Praxedis, y vers y oració. E dite l'oració, los XII preueras, ab los bordons, e los quatre canonges qui hauran aportat lo cos, e lo qui haurà fet la processó, ab sos ministres, axiran del castell. E quant seran fora del castell, los XII preueras, ab los bordons, ajenollats, comensaran la *Salve regina*; e axí cantant, entreran a la Seu. E quant lo preuera serà a l'altar maior, dos fadrins diran lo vers e lo preuera dirà l'oració: *Omnipotens sempiterne Deus* etc.¹⁸ E si lo bisba haurà fet la processó, dita l'oració, darà la benedictió.

2

SAGUONA REGLA

QUANT TREURAN LO COS DE SANCTA PRAXEDIS FORA LA CIUTAT
PER ANAR AL MONESTIR DE NOSTRA DONA DE JESÚS
PER NECESSITAT DA PLUGE SPECIALMENT

5. Quant se ferà alguna processó per alguna necessitat, specialment per pluge, en qué hagen a traure lo cos de sancta Praxedis fora la ciutat, tot se ferà així com ya és dit en la processó desús dite, fins al senyal d'una creu al marge. E quant la processó serà deuant la casa de mossèn Morellat, feran aquí una stació, ço és: *Domine rex*, vers e oració per pluge. E après tireran dret per la font de sancta Eulària e per plasse; e quant lo cos de sancta Praxedis serà deuant lo portal de sancta Eulària, feran una stació: antífona, vers y oració de sancta Eulària,¹⁹ ab un'altre oració per pluge. En après tireran per l'Argentaria y per lo carrer de sant Miquell; e quant lo cos de sancta Praxedis serà deuant l'església de sant Miquell, feran una stació: antífona, vers y oració de sant Miquell,²⁰ ab un'altre oració per pluge. En après tireran dret e axiran per la porta Pintade; e quant seran fora la ciutat, pendran per la part de l'abeurador e tireran per lo camí de Nostra Dona de Jhesús. E quant seran a la primera creu de pedra, feran stació: antífona, vers y oració per pluge. En après aniran

¹⁵ *Pedró*: lloc elevat com si fos una tribuna.

¹⁶ *Sant Andreu*: era la capella de la Sala.

¹⁷ **prob.** Deus, in quo vivimus, movemus et sumus, pluviam nobis tribue congruentem, ut praesentibus subsidiis pluviae sufficienter adiuti, sempiterna fiducialius appetamus [MM 3288].

¹⁸ **prob.** Omnipotens sempiterne Deus, qui hodiernam diem beatae Praxedis virginis et martyris tuae facis esse solemnem, praesta, quaesumus, ut sicut tuum per eam imploramus auxilium, ita suis praecibus et interventu, optabilem consequamur [MM 2185].

¹⁹ **prob.** Deus, qui nos martyrii beatae Eulaliae laetificas solemnitate, placatus concede ut gloriosissimis eiusdem meritis, et terrena nobis proficiant, et caelestia desideria proveniant [MM 1808].

²⁰ **prob.** Deus, qui miro ordine angelorum ministeria hominumque dispensas. Concede, propitius, ut quibus tibi ministrantibus un caelo semper assistitur, ab his in terra vita nostra muniamur [MM 2548].

hauant, e quant seran a la creu de fust prop lo monestir de Jhesús, feran stació, ço és: *Te ergo quesumus* etc.; vers: *Adoramus te*, /f. 116r/ *Christe*; oració: *Respice, quesumus* etc.

6. En après, entrar-se-n'an a l'església ab lo cos de sancta Praxedis, o fora l'església, si loch condecant hi haurà per tenir lo cos de sancta Praxedis; e posseran lo dit cos sens fer alguna stació. En après feran lo sermó. E quant lo sermó serà acabat, diran la *Salve regina*, vers y oració de Nostra Dona ensemps ab altre oració per pluge. En après tornar-se-n'an per lo matex camí, sens fer niguna stació a las creus. E quant seran al cap de las arcades dels Tins, acalar-s'an per la volta dels Tins e aniran al portal del Sitgar, e per aqueix portal, entreran en la ciutat, e acalar-s'an dret per lo Sepulcra.²¹ E quant seran seran deuant l'església del Sepulcra, feran stació, dient lo vers de l'*Aue maristella*, ço és: *Mostra te esse Matrem*; vers: *Ora pro nobis Sancta Dei* etc.,²² oració de Nostra Dona ensemps ab altre de pluge. E après acalaran per lo carrer dret qui va a sanct Pheliu, e quant seran deuant l'església de sant Pheliu, faran stació; per antífona, *Iste sanctus*; vers: *Ora pro nobis ad Dominum martir Dei* etc.; oració de sant Pheliu,²³ ensemps amb altre per pluge. En après tireran la volta del Born e pugaran per lo pont Nou, e per la costa munt, tireran al castell, ha hon posseran lo cos de sancta Praxedis, axí com ya és dit en la regle detràs.

3

TERCERA REGLA
QUANT TRAURAN LO COS DE SANCTA PRAXEDIS
PER ANAR A NOSTRA DONA DEL SOCÓS
PER PLUGE SPECIALMENT

7. Quant se ferà alguna processó per alguna necessitat, specialment per ayguo, en què hagen a treura lo cos de sancta Praxedis fora la ciutat, tot se ferà així com ya és dit detràs en la primera regla fins al senyal de la creu al marge. E quant la processó serà deuant la casa de mossèn Morellat, feran stació, axí com ya és dit en la sagona regla. E en après tireran a la volta de sancta Eulària, ha hon feran altre stació, axí com ya és dit en la desusdita regla. E en après tireran per lo carrer del Vidre, e per la Carnessaria, tireran al portal de sant Anthoni; e quant seran deuant l'església de sant Anthoni, feran stació: antífona, vers y oració de sanct Anthoni de Pàdua,²⁴ ab altre oració per pluge. E après axiran per lo dit portal de sanct Anthoni, e vora lo vall,²⁵ tireran a Nostra Dona del Socós. E aquí posseran lo cos de sancta Praxedis e feran lo sermó. E quant lo sermó serà fet, diran la *Salve regina*, vers y oració de Nostra Dona ensemps ab altre per pluge. E en après tornar-se-n'an e entreran dins la ciutat per la porte Pintade, e deuant l'església de sant Miquell, feran stació: antífona, vers y oració de sant Miquell ensemps ab altre oració per pluge. /f. 116v/ En après tireran dret per la plasse del Pa e per l'Argentaria, e deuant la porta de sancta Eulària, e deuant les taules hon venen lo pa tireran a Cort e deuant l'església de sant Andreu feran stació, ço és *Domine rex* etc., vers y oració per pluge ensemps ab altre de sant Andreu.²⁶ E d'aquí tireran al castell e aquí posseran lo cos, axí com ya és dit en la primera regla.

²¹ *El Sepulcre*: la casa de l'orde del Sant Sepulcre, als voltants de l'actual carrer de la Concepció.

²² *Ora pro nobis, Sancta Dei genetrix.*

²³ **prob.** *Infirmittatem nostram respice, omnipotens Deus, ut quia pondus propriae actionis gravat, beati martyris tui atque pontificis intercessio gloriosa nos protegat* [MM 2235].

²⁴ **prob.** *Ecclesiam tuam, Deus, beati Antonii tui aqtque doctoris solemnitas votiva laetificet, ut spiritualibus semper muniatur auxiliis et gaudiis perfrui mereatur aeternis* [MM 2020; 2026].

²⁵ *El vall*: el fossat de les murades.

²⁶ **prob.** *Maiestatem tuam, Domine, suppliciter exoramus, ut sicut nos iugiter sanctorum tuorum commemoratione laetificas, ita semper supplicatione defendas* [MM 2782].

8. Aquestes processons no s'acustumen de fer sinó per necessitat d'ayguo o per peste, o per inimichs. Quant se feran per ayguo, usseran vestiments verts; quant se ferà per peste, usseran vestiments morats; quant se ferà per inimichs, usseran vestiments vermells.

9. E aquestas processons se poden fer ab qualseuol altres reliquies. E quant serà ab alguna reliquia de l'esglàsia, lauors la processó axirà per lo portal de l'església deuant lo deguà e saguirà les voltes demunt dites. És de necessitat que, quant se ferà processó per pluge, que un lanter vage darrera la processó ab uns vestiments verts vellets, ço és duas domàtiques e una capa, per rahó que, si pluuia, lo qui ferà la processó se pugue mudar.

10. Nota que, si per uentura en aquestas processons se treurà la veracreu o les spines, o la tunicel·la de Ihesucrist, aporteran les vexil·las vellas deuant les creus, en loch dels gualfanons. E en totas les altres reliquies, aporteran los gualfanons acustumats.

11. E si dite processó se ferà per necessitat de forments, usseran vestiments verts.

RESUMEN

Los itinerarios procesionales de los libros litúrgicos ofrecen al geógrafo y al historiador datos preciosos sobre la configuración urbana, puesto que describen con detalle el recorrido de estos actos litúrgicos, revelando nombres de calles y lugares emblemáticos de las ciudades. Por otra parte, dichos *topos* urbanos aparecen en los costumarios y rituales con la denominación con que popularmente eran conocidos, un elemento que acrecienta su interés. En este artículo se muestran tres procesiones urbanas señaladas en la llamada Consueta de sagristia de la catedral de Mallorca de 1511.

ABSTRACT

Historians and Geographers find in the processional paths included in liturgical books valuable data on urban shaping. They describe properly liturgical acts, street naming and urban remarkable places in the city. Besides, these urban topoi appears in documents like costumaries or rituals, with the name they were given by the urban crowd. This element increases our interest. The present contribution shows three urban processions marked on the so-called Consueta de Sagristia of the Majorca's Cathedral in 1511.